

Klejnoty i odzież w świetle kobiecych testamentów szlacheckich z terenu Wielkopolski (XVII wiek)

Klaudia Strojwąg

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Instytut Historii

Jan Kochanowski University of Kielce, Institute of History

Uniwersytecka 17, 25-406 Kielce, Polska

Email: klaudia521@vp.pl

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4852-1385>

Zainteresowania badawcze: kobieta i rodzina w dobie staropolskiej, staropolskie tradycje i obyczaje rodzinne, testamenty szlacheckie, kultura materialna w XVI–XVIII wieku

Research interests: woman and family in the Old Polish era, Old Polish family traditions and customs, wills of the nobility, material culture in the 16th–18th centuries

Streszczenie. W okresie staropolskim testamenty szlacheckie spisywano w celu przepisania majątku na rzecz spadkobierców. Widoczne były także relacje panujące w rodzinie. Testatorki często decydowały się na zapis ruchomości, wśród których znajdowały się m. in. klejnoty i odzież. Testamenty szlachcianek pokazują, że kobiety dysponowały ruchomościami na rzecz dzieci, wnuków, małżonków czy rodzeństwa. Wymieniane w aktach ostatniej woli klejnoty i odzież świadczyły także o ich pozycji majątkowej. Do najczęściej wymienianych klejnotów należą złote i srebrne: łańcuchy, perły, pierścienie, manele i zausznicze. Wśród legowanej odzieży wierzchniej znajdowały się płaszcze, szuby, jupki, a z odzieży spodniej – sukienki, spódnice, alamody. W testamentach pojawiały się także nakrycia głowy, w tym czapki, rąbki i podwiki. Testatorki dysponowały również dodatkami do odzieży. Wymieniano pasy i paski, rękawy do sukni, fartuchy, bawelnice oraz guzy wykonane zwykle ze srebra lub pozłacane.

Słowa kluczowe: testamenty; szlachta; klejnoty; odzież; Wielkopolska.

Jewels and Clothing in the Light of Women's Wills of the Nobility from Greater Poland (17th Century)

Abstract. During the Old Polish period, wills of the nobility were made to transfer property to the beneficiary heirs, revealing evident family relationships. The testators frequently included the record regarding movable possessions, e. g. such as jewels and clothing. The wills of noblewomen show that women had movable assets intended for children, grandchildren, husbands, or siblings. The jewels and clothing mentioned in the records testified their financial standing. Among the most commonly traded precious items are gold and silver, including chains, pearls, rings, bracelets, and earrings. The wills included various types of outerwear such as coats, cloaks, yupkas, and undergarments such as dresses, skirts and alamodes. Headgear, including caps, hems, and clasps, were also often mentioned in testaments. The testators also had clothing accessories, such as belts, dress sleeves, aprons, cottons, and silver or gilded buttons.

Keywords: wills; gender; jewels; clothes; Greater Poland.

Submitted 14 February 2023/ Accepted 15 June 2023

Iteikta 2023 02 14 / Priimta 2023 06 15

Copyright © 2023 Klaudia Strojwąg. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License CC BY 4.0, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium provided the original author and source are credited.

Wprowadzenie

Badanie staropolskich testamentów szlacheckich (Dumanowski, 2001; Justyniarska-Chojak, 2008; Popiołek, 2009; Wilczek-Karczewska, 2011a, 2011b; Klonder, 2018, 2019), mieszczańskich (Sowina, 1991; Muszyńska, 1999; Danowska, 2011; Justyniarska-Chojak, 2002, 2010, 2014) i chłopskich (Wiślicz, 1997, 2001; Kowalski, 2004; Łosowski, 2015) od wielu lat budzi zainteresowanie wśród historyków i nie sposób wymienić tutaj wszystkich powstałych opracowań. Szlacheckie akta ostatniej woli były również wielokrotnie wydawane drukiem m.in. przez Urszulę Augustyniak (1992), Małgorzatę Borkowską (1984), Alicję Falmiowską-Gradowską (1997), Pawła Klinta (2008, 2011, 2015) oraz Konrada Rzemienieckiego i Jakuba Węglorza (2018, 2020), Jacka Kowalkowskiego i Wiesława Nowosada (2013, 2016), a także Mariusza Lubczyńskiego, Jacka Pielasa i Henryk Suchojada (2005).

Podstawę źródłową niniejszego artykułu stanowi 130 szlacheckich testamentów kobiecych zachowanych w księgach grodzkich, pochodzących z terenów Wielkopolski z lat 1631–1655 – 25 testamentów (Testamenty, 2008), 1657–1680 – 55 testamentów (Testamenty, 2011) i 1681–1700 – 55 testamentów (Testamenty, 2015). W czasie potopu szwedzkiego (1655–1660) zostało spisanych 6 z nich. Barbara z Kretkowskich (1666) wspomniała w akcie ostatniej woli o konfiskacie dóbr przez Szwedów: „wojna szwedzka dawnego zbioru trochę umniejszyła” (Testamenty, 2011, s. 182). Testamenty te przeanalizowane zostały pod kątem pojawiających się w nich wzmiankach o majątku ruchomym, a w szczególności o klejnotach i odzieży.

1. Podstawy prawne

Analiza staropolskich testamentów daje duże możliwości badawcze do poznania nie tylko kwestii prawnych związanych z regulacjami dotyczącymi dziedziczenia dóbr majątkowych i niemajątkowych między sukcesorami. Spisując testament, umierająca osoba zgodnie z zaleceniami Kościoła miała w odpowiedni sposób podsumować swoje życie. Dlatego też w treści testamentu pojawiała się uroczysta inwokacja, która najczęściej przybierała formę: *In nomine Domini. Amen, W imię Trójcy Przenajświętszej* lub *W imię Ojca i Syna i Ducha Świętego. Amen*. W części testamentów nie pojawia się inwokacja, a jedynie data, kiedy spisano testament. Katarzyna z Rynarzewskich (1632) akt ostatniej woli rozpoczęła od podania daty spisania testamentu, a następnie przeszła do opisu swojego stanu zdrowia i stwierdzenia poczytalności (Testamenty, 2008, s. 40, 42). Taki zapis pojawił się w 15 z 25 testamentów kobiecych z lat 1631–1655, w 8 z 55 w latach 1657–1680 oraz w 11 z 55 z lat 1681–1700 (Popiołek, 2009, s. 32–34). Oprócz daty spisania testamentu, pojawiały się stałe elementy, czyli imię i nazwisko testatora oraz rozbudowana arena, w której pisano o swoim podejściu do śmierci i wiary. Na końcu wpisywano miejsce sporządzenia testamentu i listę świadków (Dąbkowski, 1911, t. 2, s. 80–82).

Akta ostatniej woli były również źródłem poznania życia codziennego i więzi rodzinnych spisujących je osób. Dokonywano zapisów na rzecz najbliższej rodziny, dalszych

krewnych czy przyjaciół, a także przeznaczano legaty na rzecz kościołów, bractw lub dla ubogich (Popiołek 2009, s. 116–180). Testament był dokumentem, w którym regulowano kwestie finansowe, wymieniano zaciągnięte długi i proszono spadkobierców o ich spłatę. Zobowiązywano również do odebrania pożyczonych sum od dłużników. Akt ostatniej woli po śmierci testatora wpisywano do ksiąg grodzkich lub do akt sądowych, w przypadku, gdy miały formę sądowego oświadczenia woli. Wolę osoby spisującej testament winni wypełniać zapisani w nim egzekutorzy (Justyniarska-Chojak, 2008, s. 42–43; Popiołek, 2009, s. 5–8).

Testament służył do rozdzielania mobilii i sum pieniężnych pomiędzy sukcesorami. Dobra ruchome dzielono na wiele kategorii, które były zapisywane w rozporządzeniu. Immobilia, czyli dobra nieruchome, przekazywane były beztestamentowo. Regulowano to na podstawie prawa ziemskiego, które obowiązywało w Koronie. Zdarzało się jednak tak, że nieruchomości zapisywano w testamencie. Ewa Wardęska (1669) zapisała na rzecz kościoła dzierzbińskiego swój dom z ogrodem (Testamenty, 2011, s. 216), natomiast Marianna z Zaczyńskich Strzałkowska (1681) legowała zięciowi Janowi Końskiemu stodołę i folwark z ogrodem w zamian za opiekę nad nią, a córce ogród przed mielcuchem oraz dwie dolne łąki (Testamenty, 2015, s. 86; Bardach i in., 1987, s. 235–236; Pielas, 2013, s. 20–22).

Dobra dzielono zwykle po śmierci testatora. Zdarzało się również tak, że podział następował jeszcze za jego życia i był to tzw. wydział wieczysty lub czasowy, obejmujący część majątku nieruchomego. Podczas takiego podziału nie obowiązywała zasada równego podziału immobilii (Klonder, 2019, s. 453–454; Pielas, 2008, s. 93). Prawo do dziedziczenia ruchomości i nieruchomości przysługiwało głównie synom. Córki ograniczano w prawie do nabywania majątku nieruchomego. W ten sposób chciano zachować immobilia w obrębie rodziny. W Rzeczypospolitej od drugiej połowy XVII wieku zostało upowszechnione prawo kobiet do dziedziczenia czwartej części ojcowskiego majątku, czyli do czwarcizny (*quarta puellaris*) wzorowane na statutach litewskich. Ta część dzielona była po równo dla wszystkich córek. Dziedziczenie dóbr macierzystych następowało w jednakowy sposób między dziećmi (Dąbkowski, 1911, t. 2, s. 17–27; Bardach i in., 1984, s. 236; Makiła, 2008, s. 185; Pielas, 2013, s. 32–34).

Kobiety mogły dziedziczyć dobra ruchome w momencie wypłacania im posagu (*dos*) i wyprawy (*expeditio*). Ich wysokość określana była w intercyzie przedmałżeńskiej, którą spisywano przez narzeczonych przed zawarciem związku małżeńskiego. Gdy testator nie posiadał męskiego potomka, kobieta zyskiwała prawo do dziedziczenia dóbr nieruchomych. Sukcesorki, które były jedynymi spadkobiercami dóbr po rodzicach, stawały się doskonałymi kandydatkami na żony. Bywało tak, że immobilia były wykupywane przez krewnych, by nie znalazły się w posiadaniu innej rodziny, lecz pozostały w ręku przyrodzonych spadkobierców (Dąbkowski, 1911, t. 2, s. 73–76; Makiła, 2008, s. 185; Pielas, 2013, s. 33–34).

W 35 (27%) przeanalizowanych testamentach nie ma żadnych wzmianek na temat mobilii, a w 10 (8%) testatorki zapisały jedynie informacje o przekazaniu dóbr ruchomych i nieruchomości na rzecz krewnych. Najczęściej były to ich dzieci, wnuki lub mężowie.

Dzięki temu można poznać układy rodzinne osób, które sporządzały akt ostatniej woli. Zofia z Pogorzelskich (1691) zapisała „inwentarz zaś i wszystkie insze rzeczy tu niespe-cyfikowane” małżonkowi (Testamenty, 2015, s. 283). Ciekawym przykładem są wpisane do ksiąg grodzkich kaliskich testamenty dwóch siostr Zofii i Barbary Bużyńskich (1695). Zofia przepisała wszystkie swoje dobra ruchome na rzecz młodszej siostry, która zmarła w niedługim odstępie czasowym po niej. Natomiast Barbara zapisała, że zarówno posiadane przez nią dobra ruchome oraz te odziedziczone po siostrze leguje „do dyspozycjej siostr” (Testamenty, 2015, s. 370–373).

Do wymienianych kategorii mobiliów, które przekazywali testatorzy należały: klejnoty, odzież wierzchnia i spodnia, suknie, pościel, bielizna stołowa i pościelowa, płótna, kobierce, pojazdy, broń, meble, naczynia, sztućce czy sprzęty domowe. Pojawiają się również zboża i inwentarz żywy. Zapisywano również materiały, z jakiego zostały wykonane ruchomości: jedwab, aksamit, atlas, futro, złoto, srebro, cyna, miedź.

2. Klejnoty

Ze względu na wartość testatorki często wymieniały w aktach ostatniej woli kosztowności wykonane ze srebra i złota – 36 testamentów (28%). Do najczęściej wzmiankowanych klejnotów należały pierścienie (33), łańcuchy (17), perły (6), manele (6) czy zausznice (2). Pojawiają się także srebrne, pozłacane guzy (139) czy wszelkiego rodzaju pasy i paski (15). Sam termin klejnoty, jak wyjaśnia S.B. Linde, oznaczał kosztowne ochędóstwo, z drogich kamieni lub z drogocennych kruszców. Oprócz drogich pereł i kamieni zalicza do nich również korale i inne elementy przeznaczone do ozdoby stroju (Linde, 1855, t. 2, s. 372). Jarosław Dumanowski wskazuje, że w XVIII-wiecznych inwentarzach z terenu Wielkopolski klejnoty stanowiły odrębne działy. Do składu wymienianych w tej kategorii dóbr ruchomych wliczano również srebra, zastawę stołową, broń, zegarki czy tabakierki (Dumanowski, 2006, s. 219–223).

Pierścienie wstępowały często w XVII-wiecznych testamentach z terenów Wielkopolski. Pojawiały się zwykle obrączki czy sygnety, ale również pierścionki z drogocennymi kamieniami: diamentami, szmaragdami czy rubinami. Do Jadwigi z Rechniczów (1690) należały „dwa złote ślubne pierścionki” (Testamenty, 2015, s. 269). Tylko w jednym z przebadanych aktów ostatniej woli spisanych przez Katarzynę z Bojanowskich (1685) wymieniony został sygnet z herbem. Zastawiono go wraz ze srebrną czarką, parą złotych iglic, dwoma sznurkami pereł i srebrnym łubkiem za kwotę dwudziestu złotych. Posiadała ona również cztery sztuki rubinowe (Testamenty, 2015, s. 168). Do Zofii ze Sulmowskich (1698) należały natomiast sztuki diamentowe (Testamenty, 2015, s. 401). Do podobnych wniosków doszedł Andrzej Klonder, analizując testamenty szlachty Prus Królewskich z XVII wieku. Najczęściej pojawiającą się tam biżuterią były pierścienie i łańcuchy, rzadziej natomiast wspomniano o innych drogocennych klejnotach. (Klonder, 2019, s. 463).

W przeanalizowanych testamentach znalazły się również złote pierścionki z imieniem Jezus. W XVII wieku wierzono, że noszenie biżuterii z monogramem IHS lub imieniem Jezus ma właściwości zabezpieczające i ochronne. Regina Katarzyna z Podleskich (1674)

zapisła pannie Annie Podlewskiej „pierścionek z imieniem Jezus złocisty z łańcuszkiem srebrnym” (Testamenty, 2011, s. 314). Marianna ze Skaławskich (1694) przekazała „pierścionek szczerozłoty, na którym imię Jezus” (Testamenty, 2015, s. 333). Noszenie pierścieni z symbolami religijnymi i wizerunkami, które przedstawiały świętych było w tym okresie częstym zjawiskiem (Letkiewicz, 2004, s. 113–114; 2006, s. 256–257, 263), widocznym jeszcze lepiej w testamentach i inwentarzach mieszczańskich (Inwentarze mieszczańskie, 1961, s. 365, 488–489). Wśród mobiliów, które Katarzyna z Szoldrszych (1686) kazała sprzedać, był rubinowy kanak, czyli naszyjnik oplatający szyję (Turnau, 1999, s. 80). Kobieta zobowiązała egzekutorów do tego, aby, żeby pieniądze ze sprzedaży biżuterii przeznaczyć na opłacenie mszy świętych (Testamenty, 2015, s. 182).

3. Dodatki do odzieży

Testatorki zapisywały również dodatki do odzieży, będące dopełnieniem noszonego ubioru, do których zaliczyć można guzy, guziki i haftki (Letkiewicz, 2006, s. 249–251). Wdowa Jadwiga z Bielińskich (1647) zapisała dzieciom „guzików srebrnych, pozłocistych różnych, nie przyszytych, ale odprutych czterdzieści i dwa” (Testamenty, 2008, s. 123). Dodatkiem, który występował w testamentach były rękawy (3), które łączono na stałe lub przypinano do odzieży. Służyły do okrycia rąk i ramion (Turnau, 1999, s. 155). Do Anny z Wysockich (1646) należały „rękawy czarne atlasowe” (Testamenty, 2008, s. 118).

Pasy i paski zapisane w testamentach zwykle wykonano z jedwabiu, srebra lub pozłacano. Ich częste występowanie w źródłach wskazuje, że były popularnym dodatkiem ówczesnej mody (Gutkowska-Rychlewska, 1968, s. 430–431; Bartkiewicz, 1979, s. 85–87; Możdżyńska-Nawotka, 2002, s. 81–86). Do wymienianej wyżej Jadwigi z Bielińskich należał „pozłocisty pas pancierzowy” (Testamenty, 2008, s. 123). Anna z Mołodzińskich (1663) przepisała księdzu Pożarowskiemu dwa pasy „jeden gorąco złocistych w sztuki robiony, szmelcowany, a drugi beł srebrny w młyńskie koła robiony”. Pasy wycenione były kolejno na sto i osiemdziesiąt złotych (Testamenty, 2011, s. 140).

4. Odzież

Odzież zajmowała w testamentach z XVII wieku ważną część spuścizny. Zapis dotyczący strojów pojawił się w 63 (48%) przebadanych aktach ostatniej woli. Przekazywanie ubrań było ważne ze względu na ich wartość, niejednokrotnie były one wykonane z drogocennych tkanin, podszyte futrem, a do ich ozdoby stosowano srebrne guzy. O ważności odzieży dla testatorów świadczą również spisywane inwentarze wielkopolskiej szlachty z XVII–XVIII wieku. Coraz częściej bowiem odzież ze względu na jej wartość wymieniano wyżej niż klejnoty i srebra (Pośpiech, 1986, s. 436–440; Dumanowski, 2006, s. 182–185).

Pod koniec XVII wieku widać również wpływ mody francuskiej na stroje w Polsce (Możdżyńska-Nawotka, 2002, s. 100–101). Testamenty są doskonałym źródłem do poznania historii mody. Pokazują panujące w danym czasie trendy w modzie. Barbara z Czarlińskich (1691) poleciła sprzedać na msze święte m.in. trzy szustokory: burkatelowy,

z zielonej kitajki i szardziowy (Testamenty, 2015, s. 279). Szustokor był dopasowanym kaftanem męskim w modzie francuskiej, w Polsce określało się go jako suknię wierzchnią, zakładaną na kamizelkę (Turnau, 1999, s. 182).

Do najczęściej wymienianej odzieży wierzchniej w testamentach z terenu Wielkopolski w XVII wieku należały: płaszcze (14), szubki (7), brandenburki (7), kabaty (6) i kontusze (6). W dalszej kolejności wymieniano manty (3), katanki (3), szustokory (3), delie (2), mętliki (2) i jupkę (1). W testamentach kobiecych znajdowały się także kontusze (4), noszone przez mężczyzn. Trzy zastawione kontusze wymienia Barbara z Łukomskich (1678): aksamitny, zielony, rysi kontusz, drugi podszyty z przodu pięknymi pupkami i sajetyowy podszyty rysimi nóżkami (Testamenty, 2011, s. 367).

Jak wynika z analizowanych testamentów, do noszonych okryć wierzchnich należały płaszcze i płaszczyki. Szyte zwykle z drogich tkanin i podszywane futrem miały większe ceny. Pozwolić mogli sobie na nie najbogatsi. Wśród wymienianych płaszczy znajdują się wykonane z kanafaca, czyli taniej jedwabnej, lnianej lub bawełnianej tkaniny i falendyszu, sukiennej tkaniny, która była średniego gatunku (Michałowska, 1995, s. 70, 78; Turnau, 1999, s. 52, 79). Anny z Cieleckich (1629) do testamentu wpisała płaszcz z czarnego falendyszu, podszyty kunami (Testamenty, 2008, s. 29). Krystyna z Bielewskich (1661) przekazała „płaszcz pupkami podszyty, drugi płaszcz popielicami podszyty, płaszcz letni” do dyspozycji spadkobierców (Testamenty, 2011, s. 104). Zwykle jednak w testamentach zawarte są jedynie informacje o przekazywanych spadkobiercom płaszczach bez podawania gatunku materiału, z jakiego były wykonane, częściej podawano, jakim futrem je podszywano: kunami, lisim, popielicami czy pupkami. Z badań prowadzonych przez Jadwigę Szyposz wynika, że wśród szlachty w województwie krakowskim również wymieniano tego typu okrycia wierzchnie w ogólnikowy sposób, nie podając szczegółów (Szyposz, 1981, s. 359).

Kobiety jako okrycie wierzchnie chętnie nosiły szubki, które były lżejszym wariantem szuby. Występujące w źródłach szubki wykonane były z harasu (rasy), czyli lekkiej, wełnianej tkaniny, adamaszku, jednostronnej lub dwustronnej, wzorzystej tkaniny jedwabnej, wełnianej lub lnianej oraz atlasu, błyszczącego, jedwabnego i gładkiego materiału (Michałowska, 1995, s. 51, 54, 99; Turnau, 1999, s. 16–17, 153, 181). O wykorzystaniu tego typu tkanin świadczy testament szlachcianki Zofii ze Smoszewskich (1658), która zapisała „szubkę hatłasową lazurową” i „szubkę [...] od łózka popieliczą” (Testamenty, 2011, s. 84–85). W akcie ostatniej woli Marianny z Trzebuchowskich (1690) pojawiły się dwie jupy, które pomimo różnic w kroju, często mylone były z szubkami (Testamenty, 2015, s. 276; Turnau, 1999, s. 181).

W testamentach występowały także podbite czasami futrem mętliki, typowe kobiece okrycie wierzchnie. Do Zofii Wolskiej (1633) należały dwa mętliki: czarny, sukieny oraz kitajczany mętliczek podszyty „kunemi gardłami” (Testamenty, 2008, s. 43). Występujące w testamentach różnego rodzaju okrycia wierzchnie najlepiej widać w akcie ostatniej woli wymienianej już Jadwigi z Bielińskich. Kobieta zapisała z męskich szat dwie katanki, dwie delie, damski płaszcz i dwa mantele, czyli płaszcze podbite futrem (Testamenty, 2008, s. 123; Turnau, 1999, s. 111).

Kobiecymi elementami stroju, które wymieniano w testamentach, były suknie i sukienki (38). Opisując suknie, skupiano się głównie na kolorze i materiale, z jakiego zostały wykonane, a nie na kształcie spódnicy. Krój spódnicy zmienił się pod wpływem mody propagowanej przez królową Ludwikę Marię Gonzagę. Modny stał się stelaż z okrągłych obręczy, czyli fortugał. Uboższe szlachcianki nosiły wykrochmalone spódnice, nie zakładały pod nie dodatkowych stelaży, bowiem kształt spódnicy utrzymywał się dzięki krochmalowi (Bartkiewicz, 1979, s. 93; Turnau, 1991, s. 57; Możdżyńska-Nawotka, 2003, s. 100–101). Do Elżbiety z Kczewskich (1670) należały czarna, aksamitna suknia i czerwona, tabinowa suknia (Testamenty, 2011, s. 224). Wśród rzeczy Katarzyny ze Strzeżmińskich (1636 – akt wpisany w 1689) znalazły się „suknia czarna aksamitna wzorzysta ze złotą koroną, suknia atłasowa oliwkowa ze złotą koroną i suknia atłasowa chwiłowa ze srebrną koroną” (Testamenty, 2015, s. 36).

Do wymienianych elementów kobiecej mody zachodniej zaliczyć można alamody (8), dwuczęściowe suknie z usztywnionym, wydłużonym z przodu stanikiem (Gutkowska-Rychlewska, 1968, s. 532; Bartkiewicz, 1979, s. 93–96; Turnau, 1999, s. 12). Alamody były również popularną częścią stroju wśród mieszczan (Justyniarska-Chojak, 2020, s. 318–319). W analizowanych źródłach po raz pierwszy pojawiły się one w 1636 roku. W testamencie cytowanej już Katarzyny ze Strzeżmińskich pojawiły się trzy alamody: czarna podszyta rysimi nóżkami; tabinowa, czarna podszyta kitajką; „świeża” wiśniowa (Testamenty, 2015, s. 36). Marianna z Górskich (1652) wymieniała wśród ruchomości „alamodę pupami podszytą, alamodę lisią” (Testamenty, 2008, s. 181).

Spódnice (12) zaczęto wymieniać w spisach w II połowie XVII wieku. Szyto je na przykład z tabinu – grubej, wysokogatunkowej jedwabnej przędzy, muchajeru – lekkiej i cienkiej tkaniny wełnianej czy kitajki – gładkiej i cienkiej, jedwabnej tkaniny (Turnau, 1999, s. 87, 118, 184). Magdalena z Broniewskich (1685) dysponowała trzema spódnicami. Dwie z nich: tabinową, pomarańczową i atłasową, zieloną przeznaczyła na ornaty, trzecią natomiast tabinową oddała Pannie Dębickiej (Testamenty, 2015, s. 159). Niebieską spódnicę z francuskiego tabinu legowała wnuczce wymieniana Jadwiga z Rechniczów (Testamenty, 2015, s. 268). Pod spódnicę zakładano spodnik (22), który mógł być podszyty. Wdowa Helena z Lubomirskich (1670) posiadała dwa spodniki: adamaszkowy i drugi podszyty lisami (Testamenty, 2011, s. 241).

W testamentach występowały także odziemnice (6) – dolne części koszuli, szyte z sukna albo aksamitu. W dużej liczbie pojawił się czecheł (20), czyli suknia lub koszula kobieca, używana również jako koszula śmiertelna (Turnau, 1999, s. 41, 126). Elżbieta Górka (1700) legowała „czechełków na przędzy jedenaście, drugich podlejszych sześć” (Testamenty, 2015, s. 416).

Elementem stroju kobiecego były fartuchy (18). Ich zadaniem była ochrona przed zabrudzeniem stroju w codziennych obowiązkach, ale także pełniły funkcje ozdobną. Do ich wykonania zwykle wykorzystywano adamaszek, płótno „koleńskie”. Opisywano również rodzaje zdobień, kształt i stan ich zachowania (Turnau, 1999, s. 53, 90). Zofia ze Skąpskich (1648) posiadała w dobrym stanie czarny, płócienny, okolisty fartuch (Testamenty,

2008, s. 132). Wśród elementów, które legowały szlachcianki na terenie Wielkopolski w XVII wieku znalazły się również bawełnice (22), które mogły być zarówno spódnicą, jak i chustą (Turnau, 1999, 20). W akcie ostatniej woli Anny z Gułtowskich (1671) znalazło się 20 sztuk bawełnic (Testamenty, 2011, s. 254).

5. Nakrycia głowy

Ważną częścią garderoby szlacheckiej, ale także mieszczańskiej (Justyniarska-Chojak, 2020, s. 351–370), były nakrycia głowy. W testamentach notowano je wraz z odzieżą. Najczęściej wymienianym nakryciem głowy w kobiecych aktach ostatniej woli były czapki i czapeczki (27), większość z nich była podszyta różnego rodzaju futrami. Używano zwykle droższych materiałów do ich wykonania: adamaszku, aksamitu, tabinu, kanafaca czy jedwabiu. Do podbicia czapek na zimę wykorzystywano futra bobrowe, sobole, a nawet gronostajowe (Pośpiech, 1986, s. 443; Turnau, 1991, s. 26, 60). Marianna z Waganowskich (1679) legowała siostrzenicy „czapkę lamową ogonkową i czapkę z koronkami czarną” (Testamenty, 2011, s. 385–386). Anna z Żabińskich (1670 – akt wpisany w 1697) zapisała w testamencie trzy rąbki na głowę, podwikę oraz trzy „czapeczki”: „boraczkową z polieczkami, kapicelową z gronostajami, kanafacową z ogonkami, którą mole bardzo popsowały” (Testamenty, 2015, s. 42).

W aktach ostatniej woli testatorki zapisywały również rąbki (10) i podwiki (12), co widoczne jest choćby w przytoczonym wyżej testamencie Anny z Żabińskich (Testamenty, 2015, s. 42). Nakrycia głowy innego typu występowały znacznie rzadziej. Jadwiga z Bielińskich dysponowała sobolowym kołpaczkiem, czyli wysokim nakryciem głowy o cylindrycznym kształcie z futra lub filcu (Testamenty, 2008, s. 123; Turnau, 1999, s. 91). W zapisach Marianny z Waganowskich i Jadwigi z Rechniczów pojawiła się też krymka – czapka pochodzenia tatarskiego z płaskim denkiem (Testamenty, 2011, s. 385; Testamenty 2015, s. 269; Turnau 1999, s. 100).

Zakończenie

Spisywanie testamentów było ważne nie tylko dla testatorów, ale również dla spadkobierców. Na ich podstawie widoczne są relacje w rodzinie. Dzięki zapisom mobiliów starano się unikać konfliktów rodzinnych, które i tak się pojawiały (Wilczek-Karczewska, 2011a, s. 149–169). Wymieniane w testamentach kategorie ruchomości różniły się od siebie w zależności od stanu majątkowego danej osoby. Klejnoty, okrycia wierzchnie i spodnie, suknie, dodatki do stroju oraz nakrycia głowy, które występują w analizowanych testamentach z XVII wieku z terenu Wielkopolski pokazują, że przywiązywano do nich dużą wagę. Choć pojawiają się testamenty, w których nie ma informacji o tego typu ruchomościach, to w takich przypadkach uwaga testatorek koncentrowała się na legatach pieniężnych przekazywanych na rzecz bliskich, kościołów, bractw religijnych lub ubogich.

Źródła drukowane

Cui contingit nasci, 2005. *Cui contingit nasci, restat mori. Wybór testamentów staropolskich z województwa sandomierskiego [Cui contingit nasci, restat mori. A selection of Old Polish testaments from the Sandomierz Voivodeship]*. Oprac. M. Lubczyński, J. Pielas, H. Suchojad. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper. (In Polish).

Dekret, 1984. *Dekret w niebieskim ferowany parlamencie. Wybór testamentów z XVII–XVIII w. [Decree in the blue passed parliament. A selection of wills from the 17th–18th centuries]*. Wyd. M. Borowska OSB. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak. (In Polish).

Dług śmiertelności, 2011. *Dług śmiertelności wypłacić potrzeba. Wybór testamentów mieszczan krakowskich z XVII–XVIII wieku [Mortality debt needs to be paid. A selection of testaments of Kraków townspeople from the 17th–18th centuries]*. Oprac. E. Danowska. Kraków: Polska Akademia Umiejętności. (In Polish).

Inwentarze mieszczańskie, 1961. *Inwentarze mieszczańskie z lat 1528–1635 z ksiąg miejskich Poznania [Townsmen's inventories from the years 1528–1635 from the city books of Poznań]*. Wyd. S. Nawrocki, J. Wislocki. Poznań: Wydawnictwo PWN. (In Polish).

Testamenty chłopów, 2015. *Testamenty chłopów polskich od drugiej połowy XVI do XVIII wieku [Wills of Polish peasants from the second half of the 16th to the 18th century]*. Oprac. i wyd. J. Łosowski. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. (In Polish).

Testamenty ewangelików, 1999. *Testamenty ewangelików reformowanych w Wielkim Księstwie Litewskim [Wills of Reformed Evangelicals in the Grand Duchy of Lithuania]*. Wyd. U. Augustyniak. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper. (In Polish).

Testamenty, 2008. *Testamenty szlacheckie z ksiąg grodzkich wielkopolskich z lat 1631–1655 [Wills of the nobility from the Greater Poland town books from the years 1631–1655]*. Wyd. P. Klint. Poznań-Wrocław: Wydawnictwo Historyczne. (In Polish).

Testamenty, 2011. *Testamenty szlacheckie z ksiąg grodzkich wielkopolskich z lat 1657–1680 [Wills of the nobility from the Greater Poland town books from the years 1657–1680]*. Wyd. P. Klint. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. (In Polish).

Testamenty, 2015. *Testamenty szlacheckie z ksiąg grodzkich wielkopolskich z lat 1681–1700 [Wills of the nobility from the Greater Poland town books from the years 1681–1700]*. Wyd. P. Klint. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. (In Polish).

Testamenty, 2018. *Testamenty szlacheckie z ksiąg grodzkich i ziemskich ziemi halickiej z XVII wieku [Wills of the nobility town and land books of the Halicz land from the 17th-century]*. Wyd. P. Klint, K. Rzemieniecki, J. Węglorz. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. (In Polish).

Testamenty, 2020. *Testamenty szlacheckie z ksiąg grodzkich ziemi sanockiej z XVII wieku [Wills of the nobility from the town books of the Sanok land from the 17th century]*. Wyd. P. Klint, K. Rzemieniecki. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. (In Polish).

Testamenty szlachty, 1997. *Testamenty szlachty krakowskiej XVII–XVIII w. Wybór tekstów źródłowych z lat 1650–1799 [Wills of the nobility of Krakow in the 17th–18th centuries. A selection of source texts from the years 1650–1799]*. Oprac. A. Falniowska-Gradowska. Kraków: Polska Akademia Umiejętności. (In Polish).

Testamenty szlachty, 2013. *Testamenty szlachty Prus Królewskich w XVII wieku [Wills of the nobility of Royal Prussia in the 17th century]*. Oprac. J. Kowalkowski, W. Nowosad. Warszawa: Wydawnictwo DiG. (In Polish).

Testamenty szlachty, 2016. *Testamenty szlachty Prus Królewskich w XVIII wieku [Wills of the nobility of Royal Prussia in the 18th century]*. Oprac. W. Nowosad, J. Kowalkowski. Warszawa-Bellerive-sur-Allier: Wydawnictwo DiG. (In Polish).

Wszyscy śmiertelni, 2014. „Wszyscy śmiertelni jesteśmy i dlatego rozrzadzamy majątności swoje”. Wybór testamentów z ksiąg miejskich województwa sandomierskiego (XVI–XVIII wiek) [„We are all mortal and therefore dispose of our possessions.” A selection of wills from the town books of the Sandomierz Voivodeship (16th–18th century)]. Oprac. K. Justyniarska-Chojak. Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego. (In Polish).

Bibliografia

Bardach, J., Leśnodorski, B., Pietrzak, M., 1987. *Historia państwa i prawa polskiego [History of the Polish State and Law]*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Bartkiewicz, M., 1979. *Polski ubiór do 1864 roku [Polish Clothing until 1864]*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. (In Polish).

Dąbkowski, P., 1911. *Prawo prywatne polskie [Polish Private Law]*. T. 2. Lwów: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego; Towarzystwo dla Popierania Nauki Polskiej. (In Polish).

Dumanowski, J., 2001. Pompa funebris? Z testamentów szlachty wielkopolskiej z XVIII w. [Pompa funebris? From the wills of the Greater Poland nobility from the 18th century] W: *Wesela, chrzciny i pogrzeby w XVI–XVIII wieku. Kultura życia i śmierci [Weddings, christenings and funerals in the 16th–18th centuries. Culture of Life and Death]*. Red. H. Suchojad. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, s. 315–322. (In Polish).

Dumanowski, J., 2006. *Świat rzeczy szlachty wielkopolskiej w XVIII wieku [The World of Things of the Greater Poland Nobility in the Eighteenth Century]*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. (In Polish).

Gapys, J., Nowak, M., Pielas, J., red., 2008. *Szlachta i ziemianie między Wisłą a Pilicą w XVI–XX wieku. Studia z dziejów społeczno-gospodarczych [Nobility and landowners between the Vistula and Pilica rivers in the 16th–20th century. Studies in Socio-Economic History]*. Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego. (In Polish).

Gutkowska-Rychlewska, M., 1968. *Historia ubiorów [The history of clothing]*. Wrocław–Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. (In Polish).

Justyniarska, K., 2002. Testamenty mieszkańców Krzyżanowic z XVI–XVIII wieku [Testaments of the inhabitants of Krzyżanowice from the 16th–18th centuries]. W: *Między Wisłą a Pilicą. Studia i materiały historyczne [Between the Vistula and Pilica. Studies and Historical Materials]*. Red. B. Wojciechowska, L. Michalska-Bracha. T. 3. Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, s. 327–340. (In Polish).

Justyniarska-Chojak, K., 2008. „Dla lepszej wiary i pewności” – testamenty i inwentarze szlacheckie w księgach miejskich Sandomierza (w XVII wieku) [„For better faith and certainty” – wills and inventories of the nobility in the city books of Sandomierz (in the 17th century)]. W: *Szlachta i ziemianie między Wisłą a Pilicą w XVI–XX wieku. Studia z dziejów społeczno-gospodarczych [Nobility and landowners between the Vistula and Pilica rivers in the 16th–20th century. Studies in Socio-Economic History]*. Red. J. Gapys, M. Nowak, J. Pielas. Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego, s. 41–52. (In Polish).

Justyniarska-Chojak, K., 2020. *Inwentarze pośmiertne z małych i średnich miast Małopolski (w XVI–XVIII wieku) [Post-mortem inventories from small and medium-sized towns in Lesser Poland (in the 16th–18th centuries)]*. Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego. (In Polish).

Justyniarska-Chojak, K., 2010. *Testamenty i inwentarze pośmiertne z ksiąg miejskich województwa sandomierskiego (XVI–XVIII wiek) [Wills and posthumous inventories from the town books of the Sandomierz Province (16th–18th century)]*. Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego. (In Polish).

Karpiński, A., red., 2011. *Spółczesność staropolskie. Seria nowa. T. 3: Społeczeństwo a rodzina [Old Polish society. new series . T. 3: Society and the Family]*. Warszawa: Wydawnictwo DiG. (In Polish).

Klonder, A., 2019. Świat materii w testamentach szlachty czeskiej i polskiej z XVII wieku [The world of matter in the testaments of the Czech and Polish nobility from the 17th century]. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* [Quarterly of the History of Material Culture], 67 (3), s. 449–488. (In Polish).

Kowalski, W., 2004. Testamenty szewińskich chłopów z połowy XVII stulecia [Last wills of peasants from the middle of the 17th century]. W: *W kręgu historii, gospodarki i kultury. Studia dedykowane prof. Jerzemu Piwowski* [In the circle of history, economy and culture. Studies dedicated to prof. Jerzy Piwek]. Red. S. Piątkowski. Ostrowiec Świętokrzyski: Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Wyższej Szkoły Biznesu i Przedsiębiorczości w Ostrowcu Św., s. 25–31. (In Polish).

Kukło, C., red. 2008. *Rodzina i gospodarstwo domowe na ziemiach polskich w XV–XX wieku. Struktury demograficzne, społeczne i gospodarcze* [Family and household in the Polish lands in the 15th–20th centuries. Demographic, Social and Economic Structures]. Warszawa: Wydawnictwo DiG. (In Polish).

Linde, S. B., 1855. *Słownik języka polskiego* [Dictionary of the Polish Language]. T. 2. Lwów: w Drukarni Zakładu Ossolińskich. (In Polish).

Letkiewicz, E., 2006. *Klejnoty w Polsce. Czasy ostatnich Jagiellonów i Wazów* [Jewels in Poland. The times of the last Jagiellonian and Vasa dynasty]. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. (In Polish).

Letkiewicz, E., 2004. O niektórych klejnotach z monogramem IHS [On some jewels with the IHS monogram]. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio L*, 2, s. 111–116. (In Polish).

Makiła, D., 2008. *Historia prawa w Polsce* [Legal history in Poland]. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. (In Polish).

Michałowska, M., 1995. *Słownik terminologiczny włókiennictwa* [Terminological dictionary of the textile industry]. Warszawa: Ministerstwo Kultury i Sztuki: Generalny Konserwator Zabytków. (In Polish).

Możdżyńska-Nawotka, M., 2003. *O modach i strojach* [About fashions and costumes]. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie. (In Polish).

Muszyńska, J., 1999. Testamenty mieszczan szydłowieckich 1638–1645 [Wills of the burghers of Szydłów 1638–1645]. W: *Szydłowiec – z dziejów miasta* [Szydłowiec – from the history of the city]. Red. J. Wijaczka. Szydłowiec: Takt, s. 15–34. (In Polish).

Piątkowski S., red., 2004. *W kręgu historii, gospodarki i kultury. Studia dedykowane prof. Jerzemu Piwowski* [In the circle of history, economy and culture. Studies dedicated to prof. Jerzy Piwek]. Ostrowiec Świętokrzyski: Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Wyższej Szkoły Biznesu i Przedsiębiorczości w Ostrowcu Św. (In Polish).

Pielas, J., 2008. „Divisio Bonorum”. U podstaw majątkowego funkcjonowania rodziny szlacheckiej w XVII wiek [„Divisio Bonorum”. At the basis of the financial functioning of a noble family in the 17th century]. W: *Rodzina i gospodarstwo domowe na ziemiach polskich w XV–XX wieku. Struktury demograficzne, społeczne i gospodarcze* [Family and household in the Polish lands in the 15th–20th centuries. Demographic, Social and Economic Structures]. Red. C. Kukło. Warszawa: Wydawnictwo DiG, s. 91–106. (In Polish).

Pielas, J., 2013. *Podziały majątkowe szlachty koronnej w XVII wieku* [Property divisions of the Crown nobility in the 17th century]. Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego. (In Polish).

Popiołek, B., 2009. *Woli mojej ostatniej Testament ten... Testamenty staropolskie jako źródło do historii mentalności XVII i XVIII wieku* [My Last Will This Testament... Old Polish testaments as a source for the history of mentality in the 17th and 18th centuries]. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego. (In Polish).

Pośpiech, A., 1986. Miejsce ubioru w wielkopolskich pośmiertnych inwentarzach szlacheckich [Place of clothing in Greater Poland posthumous inventories of the nobility]. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 34 (3), s. 433–449. (In Polish).

Sowina, U., 1991. Najstarsze sieradzkie testamenty mieszczańskie z początku XVI wieku. Analiza źródłoznawcza [The oldest burghers' testaments from the beginning of the 16th century. Source analysis]. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 39 (1), s. 3–25. (In Polish).

Suchojad, H., red., 2001. *Wesela, chrzciny i pogrzeby w XVI–XVIII wieku. Kultura życia i śmierci [Weddings, christenings and funerals in the 16th–18th centuries. Culture of Life and Death]*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper. (In Polish).

Szyposz, J., 1981. Odzież szlachty w świetle inwentarzy ruchomości zawartych w aktach grodzkich i ziemskich województwa krakowskiego z lat 1645–1670 [The clothing of the nobility in the light of the movable property inventories contained in the municipal and land records of the Krakow voivodship from the years 1645–1670]. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 29 (3), s. 349–364. (In Polish).

Turnau, I., 1999. *Słownik ubiorów. Tkaniny, wyroby pozatkackie, skóry, broń i klejnoty oraz barwy znane w Polsce od średniowiecza do początku XIX w [Dictionary of clothes. Fabrics, non-weaving products, leather, weapons and jewels as well as colors known in Poland from the Middle Ages to the beginning of the 19th century]*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper. (In Polish).

Turnau, I., 1991. *Ubiór narodowy w dawnej Rzeczypospolitej [National costume in the former Polish-Lithuanian Commonwealth]*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper. (In Polish).

Wijaczka, J., red. 1999. *Szydłowiec – z dziejów miasta [Szydłowiec – from the history of the city]*. Szydłowiec: Takt. (In Polish).

Wilczek-Karczewska, M., 2011a. Konflikty rodzinne na tle majątkowym w świetle wielkopolskich inwentarzy i testamentów z XVII wieku. Zarys problematyki [Family conflicts related to property in the light of inventories and wills from Wielkopolska from the 17th century. An outline of the issue]. W: *Spoleczeństwo staropolskie. Seria nowa. T. 3: Spoleczeństwo a rodzina*, red. A. Karpiński, Warszawa: Wydawnictwo DiG, s. 149–168. (In Polish).

Wilczek-Karczewska, M., 2011b. Testamenty szlachty wielkopolskiej z XVII w. [Testaments of the Wielkopolska nobility from the 17th century]. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 59 (3–4), s. 333–345. (In Polish).

Wiślicz, T., 1997. Chłopskie pogrzeby w Polsce od drugiej połowy XVI do końca XVIII wieku [Peasant funerals in Poland from the second half of the 16th to the end of the 18th century]. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 45 (3–4), s. 351–369. (In Polish).

Wiślicz, T., 2001. *Zarobić na duszne zbawienie. Religijność chłopów małopolskich od połowy XVI do końca XVIII wieku [To earn a soul's salvation. Religiosity of Lesser Poland peasants from the mid-16th to the end of the 18th century]*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton. (In Polish).